

ארץ-ישראל

מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה

כרך שלושים ושניים

החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה
בשיתוף
המכון לארכאולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים
ירושלים תשע"ו

כרך זה יוצא לאור בסיוע
ג'ורג' בלומנטל
איתן גרוסמן
דוד וימימה יסלזון
הרשל שנקס וסו ליידן

מסת"ב 8-108-221-965-978-ISBN

© 2016

כל הזכויות שמורות בידי החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה

מתווה ועימוד: אברהם פלדות

סדר: מרזל א.ש. – ירושלים

הדפסה: דפוס העיר העתיקה, ירושלים

ספר

יוסף נוה

המערכת

יוסף אבירם, שמואל אחיטוב, ישראל אפעל, עדה ירדני, ענת מנדל-גברוביץ'

מרכזי המערכת

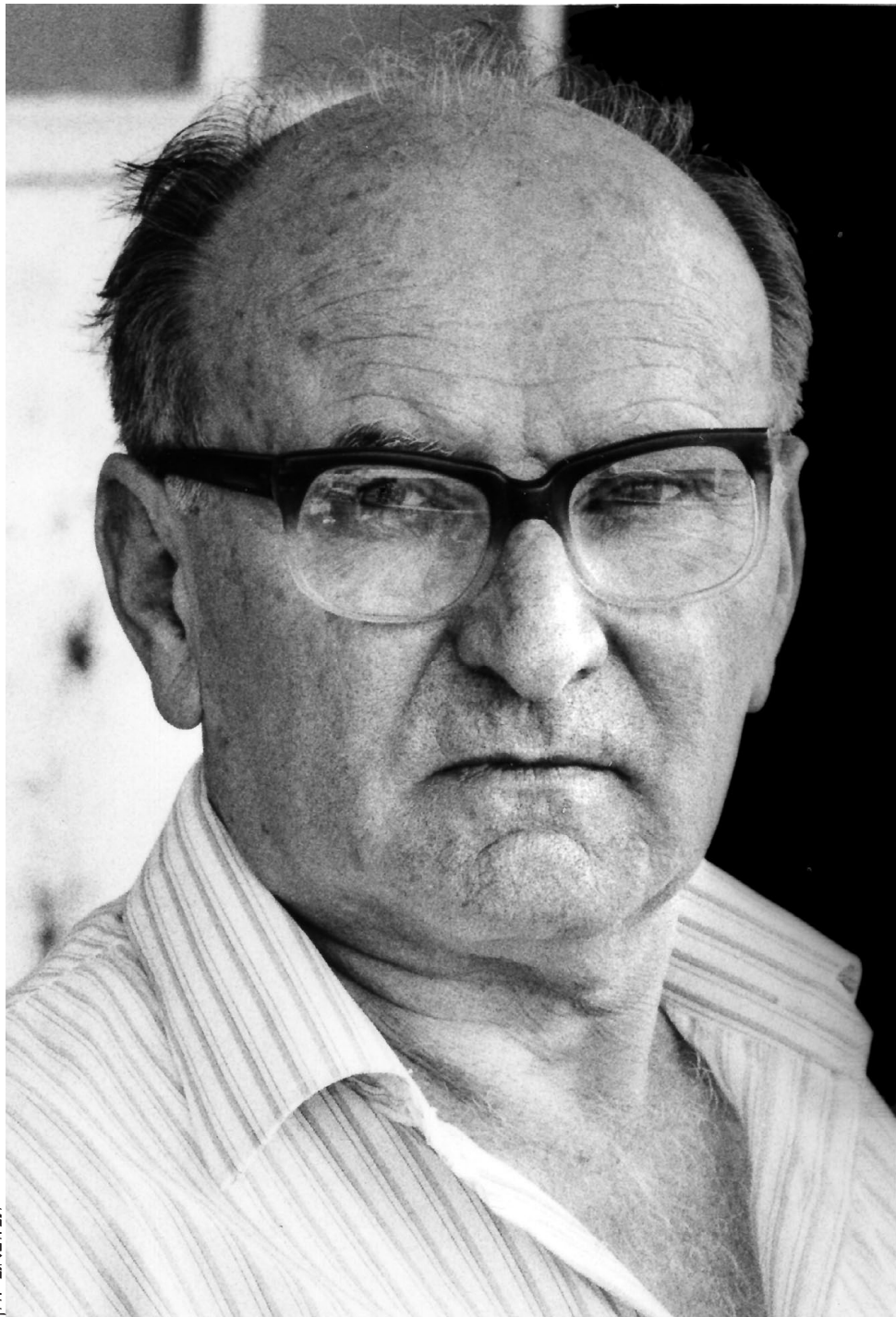
הלל גבע, אלן פריס

עורכת העברית

אפרת כרמון

עורך האנגלית

אלן פריס

תצלום: גבי לרון

יוסף נוה
Joseph Naveh
2011-1928

תוכן העניינים

מדור העברית

ט		פתח דבר <i>המערכת</i>
יא	שאל ששקד	יוסף נוה, חוקר הכתב השמי, אמן הפענוח של כתובות ארץ-ישראל
יג		רשימת פרסומי יוסף נוה <i>נירה נוה</i>
כג		הקיצורים הביבליוגרפיים
1	כתובת יהודית/שומרנית ביוונית על מכסה סרקופג מאתר בלתי ידוע	טל אילן
4	אגדת סממית על קמע ארמי במוזיאון ארצות המקרא	רבקה אליצור-ליימן
11	הדורות הראשונים לגלות בבל: עיונים אונומסטיים	ישראל אפעל
16	קערת אבן הנושאת את הכתובת "הרקנוס" מחניון גבעתי, עיר דוד	דורון בן-עמי ואסתר אשל
21	האם "נעמ רב נקבנ" היה בין ממציאי האלף-בית?	אורלי גולדווסר
33	ארגון המנהל בממלכת יהודה לאור התפוצה הגאוגרפית של הממצא האפיגרפי	יוסף גרפינקל וענת מנדל-גברוביץ'
45	האלה שָׁגַר בעבר-הירדן	אהרן דמסקי
51	מוצאו של הביטוי המקראי "זָכְרָה לְטוֹבָה" ומעמדו בהיסטוריה הלשונית של העברית	אבי הורביץ
55	האותיות הכנעניות § 1-1 ומקורו של סימן השקל	דניאל ויינשטוב
66	אוסטרקונים מחורבת עתרי שבשפלת יהודה	בועז זיסו ואסתר אשל
75	כתובות נשים על גלוסקמות המעידות על מעמדן במשפחה ובחברה בימי בית שני	רחל חכלילי
87	מבחר כתובות על ידיים לתורה מן המרחב הפרסי	רות יעקבי
100	קמע להריון למרין ברת אסתר	עדה ירדני וגדעון בוהק
108	לחקר הפולחן המקראי: שמות הקרבנות לסוגיהם	ברוך אברהם לוין
115	קמע מנדאי על טס עופרת (אוסף סכז' 2087/1)	משה מורגנשטרן ומלין שליטר
128	על המעבר מן הכתב העברי לכתב הארמי: היבטים בלשניים והיסטוריים	נועם מזרחי
135	צבא יהודה בשלהי ימי ממלכת יהודה: מבט חברתי על-פי תעודות ממצודות הדרום	חגי משגב

142	הערות על כתובות עבריות אחדות מבקעת באר שבע	נדב נאמן
149	אור חדש מבבל על סיפור סממית	ג'יימס נתן פורד
162	תשעה אוסטרקונים אדומיים באוסף ביידון	בצלאל פורטן ועדה ירדני
	הארמית היהודית הארץ-ישראלית בתעודות ממדבר יהודה מהמרד הגדול	שמואל פסברג
171	ועד מרד בר כוסבה	
176	עיון מחודש במטבעות שנטבעו בגמלא בימי המרד הגדול	יואב פרחי ודני שיאון
	'אחי יענו לי': פירוש בראשית ל: לג והגהת דברים לא: כא לאור הכתובת	אלכסנדר רופא
183	ממצד חשביהו	
187	משמעות האותיות העבריות בפנינת הר הבית ההרודיאני	רוני רייך ויובל ברוך
191	כתובת ארמית חדשה מאזור חטרה	שאול שקד

מדור הלועזית

1*	הערות אחדות על טביעות פיניקיות על גבי אמפורות	מריה ג'וליה אמאדאסי גוצו
	הכתובת הארמית החדשה מתל אבו-ח'ראז (יבש גלעד): לשון, סימליות	גרשון גליל ואורסולה שטנר-ריזר
8*	והיסטוריה	
	הארות על כתובות פיניקיות מצידון (מן התקופה הפרסית), מזינג'ירלי	ברוך הלפרן
18*	(כלמו), מקאראטפה (אזתוד) ומפירגי	
28*	דמויות מעניינות אחדות על גבי אוסטרקון עברי מימי בית ראשון	מרטין היידה
37*	על חלוקת המילים והתחביר בכתובת נירב השנייה	ריינהרט ג' להמן
48*	אשימא ולהת בכתובות תימא	אדווארד ליפינסקי
53*	סימני אומנים ישראליים?	אלן מילארד
	זיהוי ודאי של אחת-עשרה דמויות בספר ירמיה הרשומות בכתובות	לורנס ג' מיקיטיוק
57*	אותנטיות בנות התקופה	
65*	קריאה חדשה בגלוסקמת "שמעון בר יונה" מדומינוס פלוויט (Df 11)	סטפן פאן
71*	לקטים אפיגרפיים	אמיל פואש
	הבולה של ברוך בן נריה וחותם מעדנה בת המלך: זיופים אפיגרפיים	כריסטופר א' רולסטון
79*	מן המאה כ'	
	פתגיה הפלשתית ו- <i>πενταγαῖα</i> * ("חמש הארצות") ביוונית:	פיליפ ס' שמיץ
91*	קשרי תרבות בכתובת ההקדשה המלכותית מעקרון	
103*	הפך מלכיש: תרומה ומס	ריצ'רד ס' סטיינר

קערת אבן הנושאת את הכתובת "הרקנוס" מחניון גבעתי, עיר דוד

דורון בן-עמי ואסתר אשל

בחינה מדוקדקת של דופן הקערה מלמדת כי הייתה עשויה ביד והחלקה היטב משני צדדיה כדי לשוות לה מראה אחד. כלי יומיום שיוצרו מקירטון ידועים זה מכבר כמאפייני מכלולים משלהי ימי הבית השני בירושלים ובסביבותיה. הפרשנות שניתנה להם על רקע תפוצתם הגאוגרפית ובעיקר הכרונולוגית בקרב האוכלוסייה היהודית במאות הא' לפני הספירה-הא' לספירה הפכו אותם לאינדיקטור כרונולוגי מקובל (ראו מחקרו פורץ הדרך של מגן משנת 2002; קהיל 1992; גיבסון 2003; עמית 2010א; וראו להלן).

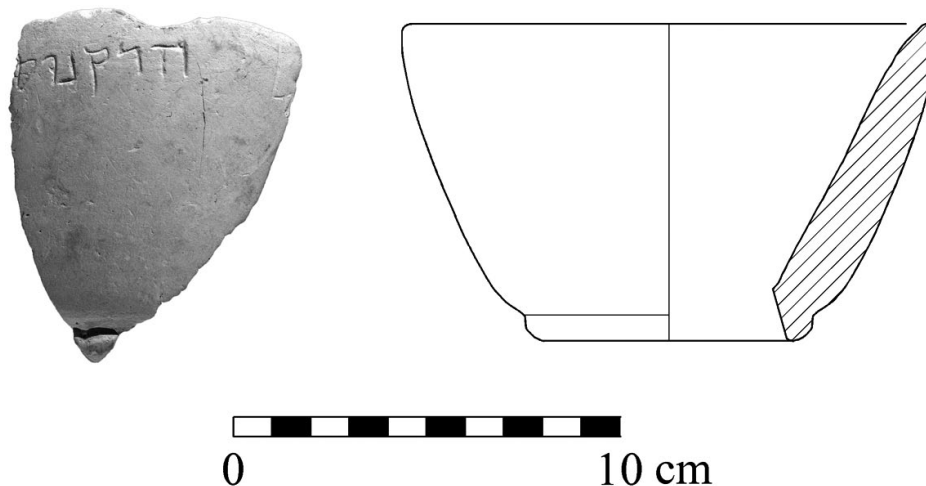
למעלה מ-450 כלי הקירטון שהתגלו בשנת 2007 בחניון גבעתי מתאימים לפרופיל הטיפוסי ומעידים על הפופולריות הרבה שזכו לה הכלים במהלך המאה הא' לספירה (בן-עמי וצ'חנובץ 2011; זילברשטיין וניסים בן-אפרים 2013: 213-228 והפניות שם). בשנים 2008-2015 נחפר רוב שטחו של האתר עד לעומק שכבות ימי בית שני. הנתונים הרבים שנאספו במהלך עונות אלו העשירו מאוד את תמונת הממצא מן התקופות הרומית הקדומה וההלניסטית (שכבות VII ו-VIII) וחידדו את סוגיית ראשית הופעתם של כלי הקירטון בירושלים, סוגיה שנודעת לה השלכה ישירה על קערת הקירטון הניצבת במרכז מאמרו זה.

אתר חניון גבעתי אשר בגבעת עיר דוד, למרגלות הר הבית, הוא מבין הגדולים שבשטחי החפירה שנפתחו עד כה בירושלים. החפירות באתר מתנהלות זו השנה השמינית ברציפות והניבו עד כה שלל ממצאים המשתרעים על פני תקופות שונות.¹ מבין אלה מעוררים עניין מיוחד החפצים הנושאים עליהם סימני כתב, בייחוד אם הם ניתנים לפענוח ולקריאה.

בעת האחרונה התגלתה בחניון גבעתי קערת אבן ועליה שרידי כתובת בשפה העברית. הכתובת מעטרת את חלקה העליון של הקערה וניכר כי היא מציינת את שם בעליה, הורקנוס. השם כתוב בכתיב חסר – "הרקנוס". אות נוספת ("ל"), שהשתמרה מימין לשם, מעידה שהייתה מילה נוספת לפני השם (להלן).

תיאור הקערה (B.109501; L.6792)

הקערה אמנם אינה שלמה, אך די בחלקה שהשתמר, הכולל פרופיל שלם, משפה עד בסיס, כדי לשחזרה במלואה (איור 1). מדובר בקערה עשויה קירטון (chalk) המתאפיינת בדופן גבוהה וזקופה המסתיימת בשפה מחודדת. השבר הקטן שנמצא הוא מבסיסה ומעיד כי הבסיס עוצב כדיקוס שטוח.

איור 1: קערת הקירטון מחניון גבעתי הנושאת את הכתובת "הרקנוס"

במהלך חפירותינו התברר שכלי הקירטון מופיעים כבר בהקשר של שכבה VIII, המתוארכת לתקופה החשמונאית. במבנה מן התקופה החשמונאית שתאריכו שלהי המאה הב' – ראשית המאה הא' לפני הספירה (בן-עמי וצ'חנוביץ תשע"ה) התגלו קערות קירטון אחדות שדופנותיהן מוחלקות. ההקשר שהתגלו בו אינו מותיר ספק באשר לזמנו, שהוא לכל המאוחר המחצית הראשונה של המאה הא' לפני הספירה. מעניינת במיוחד היא העובדה שרפרטואר כלי האבן מן ההקשר ההלניסטי כולל ברובו קערות.²

לאור מיקומה הסטרטיגרפי ומאפייניה הטיפולוגיים של הקערה נושאת הכתובת "הרקנוס" מחניון גבעתי, אפשר להציע בוהירות כי מדובר בקערה מן הטיפוס הקדום של כלי הקירטון. בשלב זה נוכל לקבוע, לאור העדות החדשה מחניון גבעתי, שטיפוס זה מתוארך לא יאוחר מן המחצית הראשונה של המאה הא' לפני הספירה, דהיינו לתקופה החשמונאית.

קריאת הכתובת

[...] ל הרקנוס° [...]

תיאור הכתב

הכתובת כתובה בכתב היהודי, כתב ספר שאינו קליגרפי, שהיה נפוץ בפרק הזמן שבין המאה הא' לפני הספירה למאה הא' לספירה.

ה – הגג אופקי, המשיכה הימנית נמשכת מעט מעל נקודת המפגש עם הגג; המשיכה השמאלית מקבילה לימנית.

ו – נראה שהאות נכתבה במשיכה אחת; הגג מעט קמור.

ל – זוהי צורת האות העיקרית בכתב ספר שאינו קליגרפי, שהוסיפה להתקיים לאורך כל תולדותיו עד לתקופה זו. התורן ארוך ביותר, ונראה שקצהו העליון אבד, לכן קשה לדעת אם התאפיין בקרס היורד מראש התורן לשמאל, כמוכר בטיפוסים שונים של האות (ירדני 2000: 42–43, טיפוס 2). בסיס הקשת קעור במקצת והזנב יורד בשיפוע לשמאל.

נ – אות מצעית, הכתובה בזווית ישרה (ירדני 2000: 46–47, טיפוס 4). צורה זו היא הצורה הרהוטה העיקרית בכתב היהודי, והיא מוכרת הן בתעודות קדומות מקומראן, הן בכמה תעודות מן התקופה ההרודיאנית.

ס – האות סגורה ובעלת בסיס משולש. שוליה השמאליים לא שרדו במלואם, אולם אפשר לראות שרידים מן העוקץ. ככל הנראה הייתה זאת סמ"ך מטיפוס הלולאה. ירדני משייכת טיפוס זה ל"אופנת הלולאות ההרודיאנית" (ירדני 2000: 48–49, טיפוס 1), ויש למצוא כדוגמתו בכתובות משלהי המאה הא' לפני הספירה ועד לאמצע המאה הב' לספירה בכתב שאינו קליגרפי מן התקופה הבתר-הרודיאנית, כדוגמת תעודות 42 ו-46 ממורבעת (ירדני 2000: 155–156, 161).

זמנה של קערת "הרקנוס"

קערת הקירטון התגלתה מתחת ליסודותיו של מקווה טהרה L6667 (איור 2). מקווה זה הוא חלק ממכלול מורכב של מתקני מים שנחפרו בעונת 2015 בחניון גבעתי והם מצטרפים למתקנים דומים שנחפרו בסמוך בעונות קודמות. הם כוללים מקוואות, בורות מים ותעלות המקשרות ביניהם ויחדיו הם משמשים חלק ממכלול טהרה רחב ידיים המתוארך לתקופה הרומית הקדומה (שכבה VII; בן עמי 2013: 22–31). הימצאותה של קערת הקירטון נושאת הכתובת ביסודותיו של המקווה הנדון מאפשרת לקבוע את ייסודו כ-terminus ante quem ביחס לזמן השימוש בקערה. אפשר אפוא להניח שתאריך ייצורה קודם למאה הא' לספירה, זמנה של שכבה VII (וראו להלן).

איור 2: מקווה L6667 שביסודותיו התגלתה קערת הקירטון

חלק מן החוקרים שעסקו בתופעת כלי הקירטון מחזיקים בדעה כי יש לקבוע את ראשית הופעתם למאה הא' לספירה או מעט קודם לכן. כך לפי מגן, יש לתארך את שלב הופעתם המקורי לשלהי המאה הא' לפני הספירה-הא' לספירה (מגן 2002: 162–163; ולתיארוך דומה ראו גם קהיל 1992: 232–233; גיבסון 2003: 301–302). לעומתם גורסים אחרים שכלים אלו זכו אמנם לפופולריות עצומה במאה הא' לספירה אך את ראשית הופעתם יש לתארך מוקדם יותר. גבע הציע לתארכה למחצית השנייה של המאה הא' לפני הספירה (גבע 2006: 221–222) ועמית אף הקדים את זמן הופעתם למחצית הראשונה של המאה הא' לפני הספירה, דהיינו לשלהי התקופה החשמונאית (עמית 2010א: 63).

- 4 [ ] וֹד בָּאָה שְׁלֹמְצִיּוֹן אֵל [ ]
 5 [ ] לְהַקְבִּיל אֶתְךָ פְּנֵי [ ]
 6 [ ] בִּיהוֹרֵי בֵּית הַרְקָנוֹס מִרְדֵּךְ [ ]
 7 [ ] לְהַקְבִּיל [ ]

(4Q332, קטע 2; פיצמאייר 2000: 283–285; קימרון 2014:

93)

"הרקנוס" נזכר בשורה 6. כן נזכרת גם שלומציון, אשר מינתה את בנה הרקנוס לכהן גדול (מלה"א, 109). הרקנוס אמור היה לרשת את אמו במותה בשנת 67 לפני הספירה, אולם לאחר קרב עם אריסטובלוס אחיו באזור יריחו התפייסו האחים והרקנוס ויתר על המלוכה לטובת אריסטובלוס (שם, 120–121).

על-סמך הרמזים המעטים בקטע זה, הציעו חוקרים לזהות את "הרקנוס", עם הרקנוס השני, ולשחזר בשורה 6 כך: [ ] ב הרקנוס מִרְדֵּךְ [בארסטובלוס].³

שמו של הרקנוס שוחזר גם בידי א' קימרון (שם) בקטע 3 כחיבור זה:

- 1 [ ] בְּאֵל הָרְקָנוֹס [ ]
 2 [ ] הַכַּתְּוֹת אֵימֵי הַרְגָּךְ [ ]
 3 [ ] בְּחִמְשֵׁי בִידְעִיָּה זֶה [ ]
 שוליים תחתונים

השם "הרקנוס" נזכר פעם נוספת ברשימת שמות אלף-ביתית שנכתבה על גבי יריעת עור, ככל הנראה ללא הקשר היסטורי (4Q341), ושם בקטע 1 שורה 7 כתוב:

דלוי הלכוס הרקנוס וני ז

חיבור זה זוהה בתחילה כחיבור רפואי בידי אלגרו וכוונה: 4QTherapeia (אלגרו 1979: 235–240), אולם נוה (2009) זיהה אותו נכונה כתרגיל סופר שכתב מילים, לעתים חסרות משמעות, וכן שמות פרטיים ואותיות בודדות. לדעת נוה, הסופר היה מושפע באופן לא מודע מסדר האלפבית, אולם לא עקב אחריו באופן מסודר. כתב היד מתוארך למאה הא' לפני הספירה, קודם לשנת 31.⁴

תרגילי סופר נוספים, הכוללים רשימות אלף-בית חלקיות ורשימות שמות המקבילים בחלקם לחיבור מקומראן, מוכרים משני אוסטרקונים ממצדה (ידין ונוה 1989: 61–62, מס' 608 ו-609), ומאוסטרקון נוסף, ככל הנראה מהרודיון, שפורסם בידי א' פואש (1980). באוסטרקון אחר שהתגלה במצדה, המתוארך למאה הא' לספירה לפני שנת 70 (ידין ונוה 1989: 62, מס' 610), שנותרו בו שרידי רשימת שמות בסדר אלף-בית דומה לרשימות שנזכרו, כתוב "[...]הוקרנס", וייתכן כי זהו שיבוש של "הרקנוס".

שם דומה נזכר ב"מגילה החיצונית לבראשית" (1QapGen) (= 1Q20), חיבור ארמי שנתגלה בקומראן השייך לסוגה הספרותית של "מקרא משוכתב". תאריך כתב היד ממערה 1 הוא בסביבות שלהי המאה הא' לפני הספירה (משילה 2009: 136–137), ברם היצירה חוברת, ככל הנראה, במאה הג' או

ק — עוקץ קשתי היורד לשמאל ומתחבר בקשת לשמאל הגג. המשיכה הימנית מתחברת לגג בזווית ויורדת בקשת עגולה הנוגעת ברגל הארוכה.

ר — העוקץ מתקשת מעט לאחור.

הערות על הכתב

לפני המילה "הרקנוס" יש רווח גדול. בצדה השמאלי של האות סמ"ך, באמצעה, נראים שרידי של קו אנכי וייתכן שזהו הקצה השמאלי של אות נוספת. האות למ"ד כתובה בשוליו הימניים של שבר הקערה, וסביר להניח כי היא שייכת לסופה של מילה שלא שרדה. האות כתובה נמוך מ"הרקנוס", וקצהו העליון של "הדגל" של האות למ"ד מקביל לאות ה"א. לאחר האות למ"ד נותר רווח גדול למדי. קיימות אפוא שתי אפשרויות לקריאתה של הכתובת:

קריאה א: [...] ל הרקנוס [...] [...], כלומר, כשורה אחת שלא נכתבה בשורה ישרה, כבאותם המקרים שהאות למ"ד כתובה נמוך מן השורה (כדוגמת השם "קלון", בכתובת: "שמעון בר יהועזר בר קלון", ירדני 2000: 229, חדר אוספים 1528; או השם "אבשלום", שם, עמ' 232, רחמני 411). אולם דומה כי כאן האות למ"ד נמוכה ביותר.

קריאה ב: יש לקרוא כשתי שורות, כלומר:

1. הרקנוס [...] [...]

2. [...] ל

דיון

העדויות הקדומות ביותר לשם הרקנוס, Ὑρκανός ביוונית, מופיעות בספרו של יוסף בן מתתיהו, "קדמוניות היהודים". הוא מספר בו על הרקנוס בן יוסף, המכונה גם "הרקנוס בן טוביה", כלומר מבית טוביה שבעבר הירדן, בן המאה הג' לפני הספירה, שנולד באלכסנדריה (קדה"י יב, 189; מק"ב, ג, יא). הרקנוס היה שם נפוץ למדי בתקופת הבית השני. כך נקרא בנו של שמעון החשמונאי, יוחנן הרקנוס, הכהן הגדול מבית חשמונאי ששלט ביהודה בשנים 135–104 לפני הספירה (מלה"א, א, 61–69; קדה"י יג, 228). דמות נוספת מבית חשמונאי היא יוחנן הרקנוס השני, בנו של אלכסנדר ינאי (מלה"א, א, 109; קדה"י יג, 407). שמו נזכר פעמיים בצורה "הרקנוס" באחד משלושת החיבורים שנתגלו בקומראן שזכורות בהם דמויות היסטוריות, ולכן זכו לכינוי "רשימת מעשי השליטים" (4Q331–333), אולם מכיוון שהמגילות הללו מקוטעות ביותר, קשה לדעת מה היה תוכנם ומטרת חיבורם. באחד החיבורים כתוב:

- 1 [ ] לת לו יקר בערב[יאים] [ ]
 2 [ ] ת[שעה לשבט זה] [ ]
 3 [ ] ה[שהוא עשרים בחודש] [ ]

המצרי *hr-qn-w3s*, המתייחס לאלוהות המצרית "הורוס", המוכרת מחוץ למצרים מן המאה הג' לפני הספירה ואולי אף קודם לכן. כאמור לעיל, שם זה מתועד לראשונה כשמו של צאצא משבט טוביה שנולד במצרים התלמית, וכן כשם אחד השרים של פרעה, חרקנוש, הנזכר במגילה החיצונית לבראשית. לדעת משילה הצורה "חרקנוש" מקורה ככל הנראה במצרית (או במקור שמי שלא שרד), ולא ביוונית. מכאן הניח משילה שאף השם המאוחר "הרקנוס" מבוסס אף הוא על מקור דומה (משילה 2010).

ייחודה של קערת "הרקנוס" מחניון גבעתי הוא בראש ובראשונה בהיותה אחת הדוגמאות הקדומות להופעתם של כלי הקירטון בירושלים. ההקשר הארכאולוגי שבו התגלתה הקערה מעיד על תאריכה בתקופה החשמונאית, והימצאותה סמוך לבניין החשמונאי שנחשף באחרונה בחניון גבעתי מרמזת על הסבירות הרבה שיש לקשר בין שני אלה. להוציא את שרידי ביצוריה של העיר ההלניסטית, בניין זה הוא מבין העדויות המועטות שיש בידינו עד כה לשרידי בנייה משמעותיים בירושלים בימי שלטון החשמונאים (רייך 1995: 219; גבע 2015: 57). כפי שציינו לעיל, השם "הרקנוס" היה נפוץ במהלך התקופה ההלניסטית ומכאן שכל ניסיון לקשור בין הופעתו על הקערה מחניון גבעתי ובין הדמויות מבית חשמונאי הנושאות שם זה יהיה, במקרה הטוב, בחזקת השערה בלבד.

הב' לפני הספירה (שם, עמ' 142). בטור כ, שבו מורחב סיפור ירידתם של אברם ושרי למצרים (בראשית יב: י-כ), נזכר השם "חרקנוש" כשמו של אחד השרים שפגשו את שרי ודיווחו על יופיה לפרעה (שורה 8, שם, עמ' 75).

השם "הרקנוס" נמצא חרות באחד משישים כני הטבעת החרותים מבית היוצר שנתגלו ליד בנייני האומה (עמית 2010). חרותות אלו תוארכו על-פי כתב היד לתקופה ההרודיאנית (שם, כתובת מס' 6, עמ' 133). אף שבכך המדובר השתמר רק חלקן התחתון של האותיות, הרי שהקריאה "הרקנוס" היא קרובה לוודאי.

לבסוף, על גבי גלוסקמה מהר הזיתים שפורסמה בידי ג' דלמן (1903: 30), ושוב בידי פריץ ודינס (1999: 233–234, מס' 13), נחקק השם היווני *OPKANOS*, שהוא שם לא מוכר ביוונית, וככל הנראה משקף תעתיק של השם "הורקנוס".

בכל הממצאים האפיגרפיים שתוארו לעיל מתועד השם הורקנוס בצורת הכתיב החסר – "הרקנוס". הכתיב המלא "הורקנוס" מופיע לראשונה במשנה (לדוגמה, בסוטה ה, ה, ובתוספתא שבת ה, יב).

אשר למוצאו של השם "הרקנוס", מקובל היה לפרש אותו כשם פרסי, המבוסס על מחוז בשם הורקניה שליד הים הכספי (אילן 2002: 350–351), ברם מחקרו המקיף של ד' משילה הראה באופן משכנע, שיש לחפש את מוצאו של השם בשם

הערות

האחים אריסטובולוס והורקנוס, ומכיוון שנאמר בה שהורקנוס מרד באריסטובולוס, נראה כי מחבר הקטע צידד באריסטובולוס במאבק האחים (פיצמאייר 2000: 285).

4 לדעת נוה, מהשוואה בין הרשימות הללו אפשר להסיק כי בניגוד לכותבים על האוסטרקונים, שהיו תלמידים מתחילים שלא שלטו בכתבית חלק מן האותיות, הסופר שכתב על הקלף מקומראן היה מיומן יותר, והרשה לעצמו לגוון מעט במלים ובאותיות שכתב בתרגיל (נוה 2009 ושם ביבליוגרפיה). ברשימות המקבילות לא נכלל השם "הרקנוס".

1 החפירה נערכת מטעם רשות העתיקות בראשות ד' בן-עמי ו' צ'חנובץ ובסיועם של ש' כהן, נ' רום, נ' שרעבי וא' בג'רנו (מנהלי שטחים). שרטוט וסריקה ממוחשבת של הקערה נעשה בידי א' קרסיק; צילום הקערה: ק' עמית; צילום המקווה: א' פרץ, רשות העתיקות.

2 חובה נעימה היא לנו להודות לאילה זילברשטיין על ששיתפה אותנו בהתרשמויותיה מניחתה הראשוני את כלי האבן מן ההקשר ההלניסטי בחניון גבעתי ועל שאפשרה לאזכר אותם כאן.

3 אם השחזור נכון, אפשר לפרש שורה זו כהתייחסות למאבק בין

ביבליוגרפיה

- אלגרו 1979 = J.M. Allegro, *The Dead Sea Scrolls and the Christian Myth*, London 1979
- בן-עמי 2013 = D. Ben Ami, *Jerusalem: Excavations in the Tyropoeon Valley (Giv'ati Parking Lot)*, I (IAA Reports 52), Jerusalem 2013
- בן-עמי וצ'חנובץ 2011 = D. Ben-Ami and Y. Tchekhanovets, "The Lower City of Jerusalem on the Eve of Its Destruction, 70 C.E.: A View from Hanyon Givati", *ASOR* 364 (2011), pp. 61–85
- בן-עמי וצ'חנובץ תשע"ה = ד' בן-עמי ו' צ'חנובץ, "הפערים מצטמצמים: התקופה ההלניסטית המאוחרת בעיר דוד", *ארץ-ישראל* ל, ירושלים תשע"ה, עמ' 30–37.

ספרות מקור

- מק"ב = ספר מקבים ב, מבוא, תרגום ופירוש: ד' שורץ, ירושלים 2004.
- קדה"י = יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, תרגום: א' שליט, ירושלים 1973.
- מלה"י = יוסף בן מתתיהו, תולדות מלחמת היהודים ברומאים, תרגום והקדמה: ל' אולמן, ירושלים 2009.

ספרות מחקר

- אילן 2002 = T. Ilan, *Lexicon of Jewish Names in Late Antiquity, Part 1: Palestine 330 BCE–200 CE*, Tübingen 2002

- D.A. Machiela, "A Brief History of the = 2010 משילה Second Temple Period Name 'Hyrcanus'", *JJS* 61,1 (2010), pp. 117-138
- J. Naveh, "A Medical Document or a Writing = 2009 נוה Exercise? The So-Called 4Qtherapeia", in: *Studies in West Semitic Epigraphy: Selected Papers*, Jerusalem 2009, pp. 434-438
- עמית 2010 א = ד' עמית, "ייצור כלי אבן בירושלים ובגליל: היבטים טיפולוגיים, כרונולוגיים וטכנולוגיים", *מכמנים* 22 (תש"ע), עמ' 49-66.
- עמית 2010 ב = ד' עמית, "חרותות וטביעות על כני טבעת מבית היוצר שליד בנייני האומה: דוח ראשוני", *חידושים בארכיאולוגיה של ירושלים וסביבותיה* ד (תשע"א), 130-140.
- E. Puech, "Abécédaire et liste alphabétique = 1980 פואש de noms hébreux du début du 2e s. A.D.", *RB* 87, 1 (1980) 118-126
- J. Fitzmyer, "4Q332. 4QHistorical Text = 2000 פיצמאיר D", in: P. Alexander et al., *Qumran Cave 4: XXVI, Miscellanea* 1 (DJD 36), Oxford 2000, pp. 281-286
- V. Fritz and R. Deines, "Catalogue of the = 1999 פריץ ודינס Jewish Ossuaries in the German Protestant Institute of Archaeology", *IEJ* 49 (1999), pp. 222-241
- J.M. Cahill, "The Chalk Vessel Assemblages = 1992 קהיל of the Persian/Hellenistic and Early Roman Periods", in: A. De Groot and D.T. Ariel (eds.), *Excavation at the City of David 1978-1985, Directed by Yigal Shiloh III: Stratigraphical, Environmental and Other Reports* (Qedem 33), Jerusalem 1992, pp. 190-274
- קימרון 2014 א = א' קימרון, *מגילות מדבר יהודה: החיבורים העבריים*. כרך שלישי, ירושלים תשע"ה.
- רייך 1995 ר' רייך, "הארכיאולוגיה של ירושלים בימי בית חשמונאי", בתוך: ד' עמית וח' אשל (עורכים), *ימי בית חשמונאי: מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר* (עידן 19), ירושלים 1995, עמ' 219-230.
- גבע 2006 ה' גבע, "הצעה לטיפולוגיה של כלי האבן הירושלמיים מסוף תקופת בית שני", בתוך: א' ברוך ואחרים (עורכים), *חידושים בחקר ירושלים* 11, רמת גן תשס"ו, עמ' 193-200.
- גבע 2015 ה' גבע, "ירושלים החשמונאית בראי הארכאולוגיה – הערות לטופוגרפיה העירונית", *ארץ-ישראל לא*, ירושלים תשע"ה, עמ' 57-75.
- S. Gibson, "Stone Vessels of the Early = 2003 גיבסון Roman Period from Jerusalem and Palestine: a Reassessment", in: G.C. Bottini, L. Di Segni and L.D. Chrupcala (eds.), *One land — Many Cultures: Archaeological Studies in Honour of Stanislaw Loffreda OFM*, Jerusalem 2000, pp. 187-308
- G. Dalman, "Epigraphisches und Pseude- = 1903 דלמן pigraphisches", *Mitteilungen und Nachrichten des Deutschen Palestina-Vereins* 9 (1903), pp. 17-32
- A. Zilberstein and = 2013 זילברשטיין וניסים-בן-אפרים, N. Nissim Ben Efraim, "The Stone Vessels and Furniture of the Early Roman Period", in: D. Ben-Ami, *Jerusalem: Excavations in the Tyropoeon Valley (Giv'ati Parking Lot)*, I (IAA Reports 52), Jerusalem 2013, pp. 213-228
- Y. Yadin and J. Naveh, "The Aramaic = 1989 ידין ונוה and Hebrew Ostraca and Jar Inscriptions," in: J. Aviram, G. Foerster and E. Netzer (eds.), *Masada I: The Yigael Yadin Excavations 1963-1965, Final Reports*, Jerusalem 1989, pp. 1-68
- ירדני 2000 ע' ירדני, *אוסף תעודות ארמיות, עבריות ונבטיות ממדבר יהודה וחומר קרוב א*, ירושלים 2000.
- Y. Magen, *The Stone Vessel Industry in the = 2002 מגן Second Temple Period: Excavation at Hizma and the Jerusalem Temple Mount* (JSP1), Jerusalem 2000
- D.A. Machiela, *The Dead Sea Genesis = 2009 משילה Apocryphon: a new text and translation with introduction and special treatment of columns* 13-17, Leiden 2009